

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ: ІННОВАЦІЙНИЙ І ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

© Ажажа М.А., 2008

Проаналізовано останні дослідження та сучасний стан інтелектуалізації економіки в умовах глобалізації; визначається понятійно-категоріальний апарат інтелектуалізації економіки, пов'язаний з визначенням понять “інноваційний потенціал”, “людський потенціал”, “інтелектуальний потенціал”, “інтелектуальний капітал”, “інноваційне виробництво”, “інтелектуальна активність”, “знанняємкість”; наведена характеристика та розкрито особливості інтелектуальної економіки, “економіки, що ґрунтується на знаннях” для формування стратегії розвитку у сучасному глобальному світі.

Ключові слова: інтелектуалізація економіки, знання, інноваційний потенціал, людський потенціал, інтелектуальний потенціал, економіка знань.

The analysis of the latest researches and the economy intellectualization in the globalization conditions modern state is given in this article. The concept-category set of intellectual economy, which is connected with the concept determination, such as “innovational potential”, “people’s potential”, “intellectual capital”, “innovational production”, “intellectual activity”, is given in the article. The characteristics and the intellectual economy features, “the economy based on knowledge” for the strategy of the development in the modern global world formation are opened up.

Keywords: intellectualization of economy, knowledge, innovational potential, people’s potential, intellectual potential, economy of knowledge.

Постановка проблеми

Актуальність вибраної теми не викликає сумніву, оскільки в умовах глобалізації, як ніколи, зростає перерозподіл інтелектуальних і професійних ресурсів та акумуляція професійного інтелекту, тобто “світових розумів”, що визначають темпи розвитку країн, які формують глобальні параметри порядку. Тому інтелектуальний розвиток суспільства в умовах глобалізації – це найважливіша умова нових перспектив у розвитку та розширенні зони своїх життєвих інтересів за рахунок залучення капіталу. Підвищена значущість цієї роботи для українського суспільства продиктована і особливостями його сьогоденного самовизначення, викликаного необхідністю одночасно вирішувати наболілі проблеми минулого і продукувати плідні стратегії розвитку у сучасному глобальному світі. Це потребує удосконалення теоретичної рефлексії як за рахунок власної традиції, так і завдяки імплементації досвіду світової теоретичної думки та економічно-політичних практик. Тобто цілком очевидно, що розробленню нової версії людського буття задля інтелектуалізації економіки, де буттєвість постає як його фундаментальна ознака, належить одне із чільних місць.

Проте основна проблема полягає в тому, що наявна концепція інтелектуалізації економіки в Україні вкрай недосконала. Водночас у США, ЄС, Японії і Китаї частково подолані суперечності інтелектуалізації економіки як інноваційного процесу, що дало цим країнам змогу стати лідерами в науково-технологічній сфері. Для того, щоб інтелектуалізація економіки перетворилася на важіль розвитку, необхідно змінити стосунки між учасниками цього процесу, розкрити їхній потенціал, що вкрай важко за умов агрописьмового або рустикального суспільства [1, с.15–22], риси якого притаманні нині Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Без глибокого розуміння сутності феноменів “інноваційний потенціал” та “людський потенціал” неможливі відповіді на багато питань, що стосуються нашої національної, культурної та цивілізаційної ідентичності, перспектив подальшого розвитку українського суспільства у контексті глобальних викликів сьогодення. Альтернативні погляди розкриваються у роботах П. Друкера, М. Фрідмена та ін., які продовжують традицію Й. Шумпетера та Л. Мізеса. Майбутнє суспільство П. Друкера – це суспільство знань, в основі якого ринкова інноваційна підприємницька економіка; держава, на його думку, неефективно використовує ресурси та загрожує свободі підприємництва. Ф. Хайєк та М. Фрідмен у теорії “інтелектуальної технології” попереджають, що розвиток інформаційної економіки може бути підірваний спробами планування. А. Тоффлер в теорії “третьої хвилі” та “зсуву влади” пише про формування глобального світового ринку, який ґрунтується на інноваціях, але розвитку якого заважають державні структури. Майбутню інтелектуалізацію економіки країни в умовах глобалізації можна простежити, аналізуючи роботи, в яких характеризується трансформація соціально-економічної структури суспільства кінця ХХ ст. У цих розробках головний акцент робиться на інноваційному розвитку як основі трансформації сучасного суспільства. Вчені – Дж. Гелбрейт, Д. Белл, У. Ростоу та ін. продовжують традиції інституціоналізму та Кейнса; так, Дж. Гелбрейт у ранніх працях попереджав про дедалі більший вплив великих корпорацій на економіку і політику та закликав до антимонопольного регулювання [2, с. 391–397].

В Україні питаннями теорії та методології інтелектуалізації економіки займаються такі сучасні вчені, як О. Амоша, В. Александрова, Ю. Бажал, Д. Богиня, В. Воронкова, А. Гальчинський, В. Геєць, О. Грішнова, Н. Корабльова, В. Корженко, А. Мерзляк, Л. Мельцер, Л. Михайлова, В. Семиноженко, В. Соловійова, Л. Пашко, Л. Штика та інші.

Якщо розглядати середовище, в якому інтелектуалізація економіки відбувається як інноваційний процес, то необхідно враховувати підхід Е. Лібанової [3, с. 33–35], котра виокремлює два типи економіки за критерієм низького або високого рівня оплати праці. У першому випадку однозначно можна передбачати відставання країни, еміграцію фахівців. У країнах ЄС здійснено перехід на погодинну оплату праці. За цим показником Україна істотно відстає (в десятки разів) від середньоевропейського рівня. Відома дослідниця інновацій в Україні О.А. Лапко [4, с. 31–32] наголошує на таких важливих ознаках моделі інноваційної інтелектуалізованої економіки: 1) та, що заснована на збалансованому розвитку фундаментальної і прикладної науки, освіти і наукомісткої промисловості; 2) та, що ґрунтується на прикладних дослідженнях, освіті та наукомістких галузях промисловості. Перша модель можлива завдяки стабільному законодавству, розвиненим ринковим відносинам за умов активного підприємництва, висококонкурентного середовища. Вона характерна для США, країн ЄС. Друга модель залежить значною мірою від державного регулювання інноваційного розвитку. Нині її використовує Китай. Україна має ознаки першої моделі, але їй бракує умов, які склалися в США і ЄС. Вона поступається і Китаю з огляду на слабку роль держави. В. Геєць та В. Семиноженко вводять в обіг такі назви означених моделей, як інновативно-інноваційна та інноваційна [5, с. 8].

Багато фахівців нині ведуть інтенсивний пошук нової моделі, визначаючи провідних суб'єктів, стимули, механізми, критерії тощо, проте чимало питань зазначеного спектра ще не мають теоретичного обґрунтування, нині недостатньо наукових досліджень комплексної дії механізмів державного регулювання інтелектуалізації економіки як перспективної сфери; не визначено механізмів управління нею в умовах ринку; залишаються невисвітленими чимало проблем концептуального та емпіричного характеру. Побудова інноваційної моделі інтелектуалізованої економіки, адекватної умовам України, є доволі складним питанням.

Постановка цілей

Дослідження теоретичних основ та прикладних проблем формування інтелектуалізованої економіки зумовлює постановку таких цілей:

- ✓ обґрунтувати теоретичні засади виникнення моделі інтелектуалізованої економіки інноваційного розвитку суспільства;
- ✓ дослідити понятійно-категоріальний апарат інтелектуалізації економіки в умовах глобалізації;
- ✓ окреслити параметри дії моделі інтелектуалізованої економіки.

Виклад основного матеріалу

У сучасних умовах розуміння сутності інформаційної революції у сфері індустріальної економіки повинно зводитися до усвідомлення того, що інформаційні технології змінюють не види діяльності, а їхню технологічну здатність використовувати як пряму продуктивну силу те, що відрізняє людину від інших біологічних носіїв – здатність обробляти та розуміти символи, генеруючи нове знання. Такі зміни структури сучасної економіки розглядаються сьогодні як глобальне структурне зрушення, що ознаменувало перехід від “матеріальної” до “інтелектуальної” економіки, “економіки, що ґрунтується на знаннях” (knowledge-based economy). Поняття “економіки, заснованої на знаннях”, або інтелектуальної економіки, яке набуло останнім часом великого поширення у світовій економічній літературі, відображає визнання того, що наукові знання та спеціалізовані унікальні навички їхніх носіїв стають головним джерелом і ключовим фактором розвитку матеріального та нематеріального виробництва, забезпечуючи стійкий економічний розвиток. Під поняттям “знання” розуміють “перевірений суспільно-історичною практикою і засвідчений логікою результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини у вигляді представлень, понять, суджень, теорій” [6, с. 840]. На відміну від життєвих, тобто донаукових знань, рівень яких здебільшого обмежується описом відповідних фактів, наукове знання сягає вищого рівня – рівня пояснення, осмислення фактів у понятійній системі відповідної науки, і залучається до складу теорії. Так, на думку Н. Корабльової, під знанням необхідно розуміти все те, що інтерпретується як знання в реальному людському житті, тобто все, що має когнітивний характер, оскільки сутнісний аналіз знання починається не з фіксації концепції, а з побудови соціально історичної картини пізнавальної ситуації і подальшого накладання її на знання, що підлягає аналізу. Отже, виконуючи дослідження, ми отримуємо не знання про об’єкт, а фіксуємо способи діяльності з ним, де об’єкт уявляється не як деяке наявне буття, а як актуалізація різноманітних можливостей буття [7, с. 36–39].

Невипадково у сучасній західній науці “існує розуміння того, що суспільство знаходиться на етапі нових змін, що не веде до трансформації колишнього порядку, а являє собою формування нового соціального устрою” [8, с. 34]. Радикальні зміни, пов’язані із заміщенням праці знаннями, полягають в тому, що в умовах глобалізації, коли знання залучаються в практичну переробку ресурсів, саме знання, а не праця стають джерелом вартості. Трудова теорія вартості замінюється теорією “вартості, створюваної знаннями” (knowledge-value). Як підкреслює основоположник цієї теорії Т. Сакаїя: “...ми вступаємо в новий етап цивілізації, на якому рушійною силою є цінності, створені знаннями” [9, с. 337–371]. Як наслідок, економіка перетворюється на систему, що функціонує на основі обміну знаннями та їхньої взаємної оцінки.

Знання та творчий потенціал працівників стають головним чинником ефективності економічної системи, без яких технічний і економічний прогрес останньої стає практично недосяжним завданням, поза залежністю від обсягу засобів, інвестованих у виробниче обладнання та технологію. Залучена в продуктивне споживання наукова, економічна, технологічна, організаційно-управлінська інформація багато в чому сприяє виробничому процесу, визначаючи його відповідність мінливим умовам виробництва, стає рушійною силою інновацій, “персоніфікованим” ресурсом, частиною ноу-хау компаній. Останні дослідження західних вчених свідчать про різке зростання цінності інтелектуальних фондів компанії порівняно з її матеріальними ресурсами та фінансовим капіталом. Загалом їхнє співвідношення коливається між 5:1 і 6:1. Підраховано також, що долар, витрачений на дослідження та розробки, приносить у вісім разів більше прибутку, ніж долар, вкладений у техніку [10, с. 56].

Отже, підвищення ступеня *знанняємкості* сучасного виробництва веде до зміни концепції економії на розвитку праці на протилежну, усе більше висуває на перший план творчі потенції людини, його професіоналізм та ерудицію, здатність бути “надлишковим”, більшим від тих ролей і функцій, у яких він замінний, і є лише “черговим смертним носієм безсмертного соціального начала” [11, с. 80]. Високоінтелектуальна робоча сила в етику повноцінного трудового життя вже включає ірраціональні елементи, пов’язані з емоціями, інтуїцією, підсвідомістю, специфікою сприйняття, самоаналізом, а також здатність людини до “перетворення реальності”, тобто формується етика, екзистенційна натомість “утилітарно-процедурній” [12, с. 40]. Створюється нове соціальне середовище “розвитку працівника в праці”, нова “якість трудового життя”. Останнє визначає “соціалізацію праці” і “означає самостійне мислення та нестандартне творче ставлення до роботи як критерій професійної вимоги” [13, с. 101].

Джерелом генерації нового знання є інтелектуальна активність людини. *Інтелектуальна активність* – це основана на знанні, усвідомлена, морально орієнтована здатність збирати, накопичувати та переробляти все більші потоки інформації.

Розвиток інтелектуалізованої економіки країни пов’язаний з визначенням таких понять:

– *інноваційний потенціал* – сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних та культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства), необхідних для інноваційного розвитку економіки. Складові інноваційного потенціалу, які можуть бути об’єктами оцінки: організаційно-управлінська система: інтелектуальна складова: а) виробнича і науково-технічна база (ступінь зношення основного обладнання, сертифікованість виробництва, використання патентів, технологічна характеристика (якість) виробництва, характеристика інформаційних технологій, використання зовнішніх інформаційних мереж); б) ринкова активність [14, с. 52–54]. Інноваційний потенціал охоплює: новаторство; здатність генерувати або вибирати нові ідеї, підходи та проекти, визначати перспективні сфери інвестування; скептицизм та критичне ставлення до застарілих штампів і стереотипів, концептуальний підхід і прагнення до максимальної поінформованості у своїй справі; ініціативність, схильність до реформ та експериментування; терпимість до невизначеності;

– *людський потенціал* – це сукупність знань, практичних навичок і трудових зусиль людини [15, с. 125] або людські здатності, дарування, навички, які варто визнати особливою формою капіталу [16, с. 40];

– *інтелектуальний потенціал людини* і його здатність до специфікації – нове знання повинно бути відкрито (генероване), а потім застосовано до специфічних завдань у конкретному організаційному/виробничому контексті;

– *інтелектуальний капітал* – знання, яке необхідно конвертувати у вартості; накопичення інтелектуальних активів у вигляді патентів, ліцензій, комп’ютерних програм, авторських програм тощо, а також динамічних характеристик, пов’язаних з людським капіталом організації та інноваційною діяльністю [17, с. 87–94]. Доповнення до визначення сутності інтелектуального капіталу зробили японські вчені, зокрема І. Нонака. В його інтерпретації акценти зміщуються до створення нового знання, інноваційного процесу з використанням т. зв. тацитних, тобто прихованих знань.

– *інноваційне виробництво* – це виробництво, основою якого є використання нових знань (або нове використання знань), втілених у технології, ноу-хау, нових комбінаціях виробничих факторів, структурі організації та управління виробництвом, які дають змогу одержувати інтелектуальну ренту та переваги перед конкурентами. Інноваційне виробництво – це не “вид”, не “нова сфера виробництва”, а характер виробничої діяльності, за якого центральна роль у виробничому процесі переходить з механічного використання інформації до інтелектуального, творчого. Перехід від суто матеріального до інноваційного виробництва свідчить, що поряд з речовинною формою буття суспільного виробництва з’являється “невловима” форма, яка називається антропоцентричною.

За змістом поняття “людський потенціал” і “людський капітал” явно співвідносяться, але мають значні відмінності. За визначенням Програми розвитку ООН людський капітал – це знання, здатності, навички та досвід. Отже, коли говорять “капітал”, мають на увазі наявність знань, а коли

говорять “потенціал”, мають на увазі здатності до їхнього одержання та використання. Поняття “людський потенціал” містить кілька складових частин – здоров’я, добробут, рівень освіти, соціально-психологічну гнучкість та інші якості. Насамперед людський потенціал (як і людський капітал) можна розглядати на двох рівнях: для характеристики людських ресурсів країни і для характеристики конкретної особистості. *Людський потенціал* – це здатності до одержання та використання інформації і знань [18, с. 92–93]. На нашу думку, людський капітал як функціональна складова *інноваційного потенціалу* – це знання, навички, практичний досвід, одухотворені інтелектуальною активністю, що є формою реалізації інтелектуальних, морально та культурно орієнтованих здібностей людини до створення нового, раніше невідомого знання, що забезпечує одержання інтелектуальної ренти та різних переваг перед конкурентами. З визначень випливає, що інтелектуальна активність є тим компонентом, що відрізняє здатності до творчої праці від здатностей до виконавчої праці, людський капітал від простої робочої сили, визначає умови та природу “капіталізації” здатностей до праці.

Застосування зазначених понять означає, що інтелектуальна активність людини набуває у ході виробництва функціональне призначення та стає “невловимим засобом праці”, що генерує знання. Знання та інформація, будучи внаслідок своїх об’єктивних характеристик доступними для всіх, у результаті суб’єктивних характеристик їхніх споживачів зосереджуються лише у порівняно вузького кола людей, “соціальна роль яких не може бути оскаржена в сучасних умовах ні за яких умов”. Йдеться не про національну “винятковість”, “обдарованість” тих або інших народів і не про “уроджену” здатність людей. Численні тести виявили, що так званий коефіцієнт інтелектуальності (IQ) однаковий у представників різних етнічних груп населення як усередині, так і між країнами [19, с. 160]. Мається на увазі досягнутий рівень знань і загальної культури, характер сформованих у індивідів потенційних цінностей, моральних настанов. Саме ці складові, як невід’ємна умова формування та розвитку інтелектуальної активності, стають головними в системі функціонування та відтворення інноваційного та людського потенціалів.

Отже, інтелектуалізація економіки прямо пропорційно залежить від розвитку інноваційного та людського потенціалів, які характеризують економічний ресурс, сприяють росту внутрішнього валового продукту у поєднанні з науково-технічним прогресом, тому:

- у глобальному просторі панування розмаїтості рівних можливостей присутність нашої країни та її взаємодія з іншими співтовариствами можливі за умови забезпечення в українському соціумі індивідуальної свободи і солідарної відповідальності за її непорушність та збереження. Очевидно, що в умовах слабкого інноваційного розвитку українського суспільства буде нелегко привести наші соціальні, економічні, культурні та інформаційні системи до рівня сучасних світових пріоритетів, динамічно інтегруватися в нове інформаційно-гуманітарне глобальне суспільство. Без системних інвестицій у людину, у її творчий, науковий, інтелектуальний та інноваційний потенціал важко здійснити серйозні соціально-політичні трансформації українського суспільства;

- реалізація “людиноцентричної” моделі розвитку українського соціуму можлива лише за умов пріоритетності гуманітарної політики в державі. Це означає, що головним джерелом, підґрунтям і критерієм розвитку сучасного суспільства та держави повинні бути культура, наука, освіта, інтелект, а для цього потрібно сформувані нові підходи до політики в галузях культури, духовності, інформатизації та інтелектуалізації суспільства, гуманітарного розвитку загалом;

- особливого значення набуває необхідність створення в суспільстві позитивного іміджу освіченості, професіоналізму, високої кваліфікації, що важливо для України на сучасних ринкових умовах, бо на всіх рівнях управління в нашому суспільстві все ще не відбулося переорієнтації від матеріально-речових до людських чинників економічного та інтелектуального зростання. Одним з перспективних напрямів вирішення цього завдання є розвиток концепції людського капіталу в суспільстві. Динаміка економічних процесів породжує колосальний обсяг нової інформації. З одного боку, нова інформація надає людині можливості пристосування до змін, з іншого – її функціональність зумовлює ситуацію економічної розгубленості і потребує пластичної поведінки та прагнення для самоідентифікації в оновленому середовищі. У сучасному вигляді індивідуальне

самоздійснення людського потенціалу детерміновано факторами природної та соціальної зумовленості, проте вирішальну роль в реалізації людського потенціалу відіграють фактори цільової детермінації;

- гуманістична спрямованість реалізації інноваційного та людського потенціалів є запорукою не тільки гармонійного розвитку особистості, але й прогресу суспільства загалом. До критеріїв гуманістичної спрямованості належить дотримання принципів толерантності, співчуття, гідності, компромісності, стриманості щодо самого себе, іншої людини, суспільства, природи і майбутнього;

- у зв'язку з реалізацією завдань інтелектуалізації економіки необхідно проаналізувати весь комплекс проблем, пов'язаних із характеристикою суті та структури інвестиційних ресурсів; розробити випереджаючі заходи, що є достатніми для мобілізації національних джерел соціально-економічного зростання економіки у глобальному ареалі господарювання; прогнозувати можливі перешкоди, які перешкоджають їхньому ефективному зародженню, накопиченню критичної маси та використанню з метою економічного зростання; утворити базу інвестиційного процесу інтелектуальної економіки, що є основним фактором цивілізаційного зростання;

- для побудови високоінтелектуальної нації необхідно: сприяти формуванню інтелектуальних інститутів задля розвитку механізмів оволодіння капіталом і владою; розробити комбінацію цих механізмів та архетипів для проектування комплексних систем управління еволюцією соціально-економічних систем різної природи і масштабів – від підприємства і корпорації до держави і світової спільноти; розробити українську ідею епохи глобалізації, яка полягає у побудові інтелектуальної цивілізації, яка об'єднує патріотичну творчу спільноту, інтелектуальну державу і просвітницьку еліту.

Висновки

1. Принципи, покладені в основу організації науки, повинні бути прагматичними, тому акценти інноваційності повинні виходити на перший план, сприяти налагодженню інноваційного бізнесу та міжнародної співпраці в галузі науки; реалізаційних проектів в умовах глобалізації. В Україні нині за об'єктивними і суб'єктивними ознаками науково обґрунтовується вагомість наукової сфери як складової соціально-економічної проблеми. Криза науки об'єктивно полягає у сучасній деградації традиційних наукових напрямів і шкіл, коли втрачається здатність продукувати справді нові знання, відкриті світовому загалу.

2. Отже, особливість інтелектуальної економіки полягає в тому, що її головний ресурс – знання, інформація, на відміну від всіх інших ресурсів, не характеризується ні виснажливістю, ні споживчими якостями в їхньому традиційному розумінні. Основною умовою, що лімітує залучення до доступного ресурсу, є специфічні якості самої людини – наявність або відсутність здатності до інтелектуальної активності як форми нагромадження, переробки та генерації нових знань. Інакше кажучи, доступність знань аж ніяк не означає доступність володіння ними.

3. За даними передових світових досліджень у розвитку суспільства відзначається постійне зростання ролі знань як головного чинника фінансової стабільності. Наукові розробки нині визначають економічний і соціальний стан суспільства, що актуалізує розвиток “менеджменту знань”, застосування „інтелектуальних компаній”, спрямованих на становлення суспільства сталого розвитку, оскільки на перший план виходять боротьба з масовою бідністю, економічною відсталістю, етнічними конфліктами, тероризмом і злочинністю, вирішення екологічних проблем.

4. Цілісність і фундаментальність освіти за принципово нового сприйняття картини світу та ролі науки на рубежі віків в умовах глобалізації повинні ґрунтуватися на пріоритетах часу, відповідальності держави, потужній законодавчій базі, звітності та контрольованості, інтеграції науки і вищої школи, інструментальній базі, структурній підтримці науки, інформаційному забезпеченні наукової та освітянської галузей.

5. Підвищення рівня компетенції працівників – вимога, що сьогодні детермінована етапом глобалізації. Знання і професійна підготовка є важливими чинниками конкурентної боротьби. У

країнах, які надають повноцінну освіту і можливості для навчання упродовж всього життя, відмічається вищий життєвий рівень. Змінюються умови праці, вимоги до конкурентоспроможності; критерії оцінки професійної праці.

6. Отже, умови існування людства у XXI ст. потребують переходу до нової стратегії суспільства – до інтелектуалізації економіки на основі широкомасштабного використання знань і інформації як стратегічних ресурсів розвитку суспільства. Золотим фондом держави є високоінтелектуальні ресурси, готові до вимог часу, динамізму та здатності до нового типу мислення. Освіта, наука і знання є першоосновою для формування людини та перетворюють її на особистість. Майбутнє держави залежить від покоління освічених випускників. Освіта і наука повинні бути пріоритетними та займати в державі найважливіше місце. Культ навчання повинен бути пріоритетним, щоб стати великою, розумною, культурною та високоорганізованою нацією, щоб набути статус освіченої країни світу.

Перспективи подальших наукових досліджень

Проаналізувати та обґрунтувати концептуальні засади дослідження проблем інтелектуалізації економіки країни, визначивши теоретико-методологічні принципи, методи, підходи; конкретизувати методологію соціального гуманізму, що є основою концепції людського розвитку, людського потенціалу (рівень життєзабезпечення, освіта, довголіття, охорона здоров'я).

1. Лях В.В., Удовік С.Л. Фінська модель інформаційного суспільства: приклад для наслідування (передмова) // Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / Пер. з англ. – К.: Вид-во “Ваклер” у формі ТОВ, 2006. – С.15–22.

2. Воронкова В.Г. Формування інноваційного управлінського потенціалу в контексті соціального простору міста // Збірник наукових праць ДонДУУ: “Соціологія управління”. Серія “Спеціальні та галузеві соціології” Т. VIII. Вип. 3 (80). – Донецьк: ДонДУУ, 2007. – 432 с. – С. 391–397.

3. Блинов А. Дорогие работники – крепкая страна. Интервью с Э.М. Либановой // Эксперт Украина. – 2007. – № 1–2. – С.33–35.

4. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. Л.І. Федулової. – К.: Основа, 2005. – 552 с. – С. 31–32.

5. Геєць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України. – Харків: Константа, 2006. – 271 с. – С.8.

6. Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – С. 840.

7. Корабльова Н.С. Багатомірність ролі реальної реальності: ролі і маски – лик і личина. – Харків: ХНУ, 2000. – С. 36–39.

8. Иноземцев В.Л. Теория постиндустриального общества как методологическая парадигма российского обществоведения // Вопросы философии, 1997. – № 10. – С. 34.

9. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или история будущего // Новая индустриальная волна на Западе: Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 337–371.

10. Комаров И. Интеллектуальный капитал // Персонал, 2000. – № 5. – С. 56.

11. Петров М. Человек и культура в НТР // Вопросы философии, 1999. – № 5. – С. 80.

12. Вильховченко Э. Прогресс труда на современном этапе НТР (соотношение детерминизма технологического, организационного и социокультурного) (статья вторая) // Международные экономические отношения, 1992. – № 10. – С. 40.

13. Мкртчян Г. Социальные аспекты рынка труда / Г. Мкртчян, И. Чистяков // Общество и экономика, 1999. – № 9. – С. 101.

14. Буденко П.Т. Інноваційний потенціал промислових підприємств // Економіка розвитку. Харківський національний університет. – Харків: ХНЕУ, 2005. – №2(34). – С. 52–54.

15. Олейник А. Институциональная экономика: Учебно-методическое пособие. Тема 12 // Вопросы экономики, 1999. – № 12. – С. 125.

16. Добрынин А. И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования / А.И. Добрынин, С.А. Дятлов, Е.Д. Цыренова. – СПб.: Наука, 1999. – С. 40.

17. Одинцов С.В. Место и роль интеллектуального капитала предприятия в современном мире // Наука и промышленность России. – 2002. – № 10. – С. 87–94.

18. Валентей С., Нестеров Л. Человеческий потенциал: новые измерители и новые ориентиры // Вопросы экономики, 1999. – № 2. – С. 92–93.

19. Араб-Оглы Э.А. Обозримое будущее: социальные последствия НТР: год 2000. – М.: Мысль, 1986. – С. 160.